

ANADOLU YANGINLARI BÜTÜNLEMİNDE ESİN VE ETÖZ'ÜN İDDİALARININ ELEŞTİRİSİ:
1916 ANKARA YANGINI ÖRNEKLEMİ
IN ANATOLIA FIRES, THE ANSWERS FOR ESİN AND ETÖZ'S ASSERTIONS: 1916 ANKARA FIRE
EXAMPLE

Mevlüt KAYA*

Öz

Yangınlar, tarihsel süreçte her coğrafyada rastlanabilen kimi zaman kasıtlı, kimi zamansa kaza sonucu gerçekleşmiş olaylardır. Osmanlı'nın son döneminde gerçekleşen yangınlar için de aynı durum geçerlidir. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde Anadolu'da birçok şehir, kaza ve köy yangınları yaşanmıştır. Bunların büyük bir kısmının isyancı Ermeniler tarafından çıkarıldığı bir kısmının ise Milli Mücadele'nin bitiminde Rumların geri çekilişi esnasında, Rumlarca çıkarıldığı arşiv belgeleri açıkça ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Osmanlı'nın son döneminde Anadolu'daki yangınlar konusunda Türk tezinin karşısında olan; seçilmiş belgeler, anılar, anlatılar ve ikinci-üçüncü dereceden tanıklıklarla bilimsel bilgi üretmeye çalışan; tahminlerini, varsayım ve sanılarını kuramlarla kaynaştırmaya girişerek son dönem Anadolu yangınlarında fail olarak Türkleri işaret eden Esin ve Etöz'ün "1916 Ankara Yangını/Felaketin Mantığı" adlı kitabının eleştirisinden ibarettir. Çalışma, söz konusu kitaptaki metod, biçimsel özellikler, kullanılan kaynakların niteliği ve yazarların bu konuda eksik bıraktığı hususlar göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Kaynakların mukayesesinin yanında, sözlü tarih kaynaklarını, çoğu kez arşiv belgelerine tercih eden yazarların, sosyal bilimler alanında metod zaafı oluşturacağı düşünülmektedir. Bu durumdan hareketle, yazarların sıkça başvurduğu anıların ve anlatıların ile bazı ikinci ağızdan tanıklıkların belge değeri bu çalışmada eleştirilmiştir. Esin ve Etöz'ün çalışmasının son dönem Osmanlı yangınlarını bütünüyle ve kendi alt dinamikleriyle objektif bir değerlendirmeye tabi tutamadıkları görülmektedir. Eserin içeriği ve yazarların tutumu bu çalışmada bilimsel açıdan eleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, Yangın, Şehir, Etnik, Kanıt, Kasıt.

Abstract

The fires in history and in the all regions are the incidents that sometimes came out deliberately or accidentally. It is valid for the fires that appeared in the last term of Ottoman Empire. In World War I and National Contention lots of city, district and village fires experienced in Anatolia. The archives expose that the most part of these fires made by rebellion Armenian and the other parts made by Greeks during the withdrawing of Greeks at the end of the National Contention. This work, is in a position as a criticism for the book "1916 Ankara Yangını/Felaketin Mantığı" written by Esin ve Etöz which opposite to the thesis about the fires at the last term of Ottoman Empire; chosen files, memories, narriatives and to try to produve scientific information with the second-third degrees witnesses; try to combine the estimates, hypothesis and supposition with the theory to point out the Turkish as the guilty. The current study was conducted by taking the method, morphological properties, qualities of sources, and missing aspects of subject book, into consideration. Besides comparison of sources, it has been thought that the authors prefering mostly individual historical sources to archival documents can lead to weaknesses of the method in social sciences. Therefore, this study criticizes the document valueness of memories and narratives as well as second-hand witnesses. It is seen that Esin and Etöz's study could not evaluate Ottoman fires in the last years objectively. Throughout the current study, the content of the book and the authors' attitudes will be criticized scientifically.

Keywords: Armenians, Fire, City, Ethnic, Clue, Intention.

GİRİŞ

Yangın, her çağda ve her coğrafyada kitleler üzerindeki etkileri bakımından eskimeyen tarihsel bir olgudur. Farklı kıtalarda, çeşitli zamanlarda sayısız yangın hadisesi yaşanmıştır. Bunların bir kısmı kaza ile ortaya çıkmış olsa da önemli bir kısmının çeşitli kaygılarla gerçekleştirildiği tarihsel verilerle sabittir. Bugün yangınlar konusunda güvenlik bilimleri dışında, sosyal bilimler alanındaki çalışmalar oldukça yetersizdir. Mevcut çalışmaların çoğunda ise politik kaygılarla ve büyük ölçüde yapay nedenlerle müsebbip/fail bulma yoluna gidildiği görülmektedir.

Tarihi yönlendiren yangınların geneline bakıldığında, "kaza" ve "kasıt" ile ilişkili birçok yangın vakasına rastlanır. Ancak bunları herhangi bir etniğin penceresinden ele alarak, bazı politik amaçlarla yorumlamaya çalışmak, sosyal bilimler metodolojisiyle bağdaşmadığı gibi, bilimsel bilgiden de uzak kalmaktadır.

Bu çalışmada, Osmanlı'nın son döneminde gerçekleşen yangınlar çerçevesinde 1916 Ankara yangını, "felaketin mantığı" hükmüyle ilişkilendirerek değerlendiren bir kitap, bilimsel çerçevede eleştirilmeye çalışılacaktır.

* Okt., Giresun Üniversitesi Eynesil Kamil Nalbant Meslek Yüksekokulu.

Taylan Esin ve Zeliha Etöz'ün (2015) "1916 Ankara Yangını/Felaketin Mantığı" adlı kitabında Osmanlı'nın son dönemindeki yangınların faili olarak Türkler işaret edilmekte olup, referans alınan arşiv seçkisi, tek taraflı tanıklıklar ve anılarla bu görüş doğrulanmaya çalışılmaktadır. Kitapta kullanılan birçok kuramın, Anadolu'nun söz konusu dönemdeki koşullarını karşılamadığını, yazarların modern mantıkla yaptıkları incelemenin, kuramları çalışmada kullanılmaz hale getirdiği görülmektedir. Kitapta, olaylar sosyolojik ağırlıklı değerlendirilmiş olsa da olayın tarihselliği bağlamında, yazarların tarih metodolojisiyle örtüşmeyen bir tutum sergiledikleri, kullandıkları şahsi kaynakların niteliğinden, üslup ve keyfi yorumlarından anlaşılmaktadır.

1. Yangının Üç Boyutu: "Günah", "Kasıt", "Kantı"

Ateşin, isyanın, iktidarın ve ulusluk bilincinin algıları farklı coğrafyalarda bile değişmezlikler içermektedir. İsyân, her çağda doğası, mayası değişmez bir olgudur. Bu olgu, her zaman kendi elemanlarıyla devrim içerisindedir ve yayılcılık özelliğini korur (Stiglitz, 2015: 23, vd.).

Ateş, iktidar, kitle, isyan kavramlarının doğası ve birbiriyle ilişkilerinin iyi anlaşılması, siyasi buhran dönemlerindeki azınlıkların eylemlerini algılayabilmek açısından fikir vericidir. Canetti'nin "ateş-kitle" ilişkisine dair bazı tespitleri şöyledir:

"Hiçbir normal insan, kendi dürtülerine uyduğu için kendisini bağımlı hissetmez. Bu dürtüler en kuvvetli halindeyken ve verdikleri tatmin kesinlikle tehlikeliyken bile, eylemlerinin kendisinden kaynaklandığını hisseder. Ancak kendisine dışarıdan dayatılmış bir emre karşı gelmeyen hiçbir insan yoktur; bu durumda herkes baskıdan söz eder ve intikam ya da isyan hakkını saklı tutar. İsyân halinde olan alt sınıf birbirine tutunmuş tek bir kitle oluşturur... Oyunun başaramadığını ateş başarır..." (Canetti, 2006: 27-28).

Ateş, tarihsel süreçte savaşlarla özleştirilmiş olmakla birlikte, bugün de aynı alışı ifade eden bir nitelik taşımaktadır. Doğu'nun mücadelesini "ateş" imgesiyle tasavvur eden Batılı bir seyyah, Batı perspektifiyle, ateş-savaş özdeşleşimini, Osmanlı'nın son dönemine dair olaylar bağlamında şöyle betimler:

"Şark'ta İslam'ın Yunanistan karşısında kazandığı zaferin sevinci dalga dalga yayılmakta, aynı zamanda "kâfir"lere karşı duyulan nefret artmaktadır. Hıristiyan kuvvetlerin muzaffer olan tarafa karşı takındıkları tutum ve Şark'taki hareketleri bu nefretin zaman zaman kabarmasına sebep olmaktadır. Günün birinde bir yangın parlayabilir. Hıristiyan kuvvetler bu meseleyi hafife alabilirler; hiçbir memleket Avrupa'ya karşı duramaz, dünyada hiçbir kuvvet Avrupa'ya karşı duramaz. Ancak Şark'taki yangın tüm beşeriyetin ve asrın korktuğunu başına getirebilir: Bir dünya yangınına sebep olabilir. Ateşle oyun olmaz. Ateşle oynanılacaksa da, bu iş birden fazla kişi tarafından yapılmalı ki kibriti çakanın kim olduğu belli olmasın..." (Hamsun-Andersen, 2006: 79).

Doğu'nun "kâfirlere karşı duyulan nefret"inden dem vuran yukarıdaki Batılı ifade, Avrupa'nın doğulu Türklere yüklediği imajı yansıtmaktan uzaktır: "...Avrupa'daki yaygın imaj "katliamlar, mezalim yapan Türk" imajıdır. Nitekim Avrupa panayırlarında ateş edilen kuklalar Türk olarak resmedilmiştir..." (Bilgin, 2007: 182).

Her yangın, bir "yok etme", "yerinden etme", kastyıla gerçekleşmemiştir. Belgelerden okunabilen tarihsel süreçte her yangının bir "günahkâr"ı olduğu savunulabilir. Fakat "günah"ı "kasıt"la birlikte ithama dönüştürmek, öznel bir yaklaşımdır. Yangınlardan etkilenen veya etkilenmeyen/az etkilenen taraflar, fail olarak "karşı taraf"ı işaret eder ve facianın yükümlülüğünü öterler.

Savaşlar, sonrasında bir hedefe isnat edilecek olan "günah"ları getirir. Bazen suçlunun ya da hedefin yanında masumlar da acı çeker veya can verirler. Taraflar için bu durum kaçınılmazdır. Tarihsel determinizmi doğru okuyarak, olayın altındaki amilleri ortaya çıkarıp, bilimsel bilgiye ulaşılmalıdır. Olaydan bir kesit alarak, öncesine ve sonrasına bakmadan incelemek bilimsel bilgi üretimine engeldir. Bu bağlamda, tarihe damgasını vuran yangınların altındaki amilleri öncesi ve sonrasıyla; kurgudan uzak bir biçimde, belgelerle, kanıtlarla değerlendirmek gerekir.

Ermeni tezleri veya bu tezlere yakın görüşteki hümanizm iddiası taşıyan yaklaşımlar, Anadolu'da şehir yangınlarını Türklerin "kasıt"la çıkardığını işaret etmektedirler. Ancak nesnel bir kanıtları yoktur. "Tarihçinin işi savcılık, avukatlık değildir" diyen aydınlar bile bu konuda, Türk tezini "resmi tarih"ten ibaret sayıp, kendi yargılamalarını "nesnellik" kamuflajında yapmaya çalıştıklarını iddia etmektedirler.

Collingwood, "tarihçinin işi" hakkında önemli bir fikir vermektedir:

"Tarihçi üzerinde çalıştığı sorunun ne olduğunu bilmediği sürece, çalışmasının başarısını yargılayacağı hiçbir ölçütü yoktur. Etkiler hazır düşünceleri bir zihinden bir başkasına aktarmak diye düşünüldüğünde boş bir iş haline gelen "etkiler" incelemesine önem kazandıran, tarihçinin bu sorunu keşfetme çabasıdır." (Collingwood, 1996: 362).

Facianın kastının bilgisine erişebilmek için, asırlık politikaların etkilerine bakmak gerekir. 17. yüzyıl sonlarında hızlıca düşüşe geçmeye başlayan Osmanlı üzerinde, gelişen emperyalist Batı'nın ve kuzeydeki Rusya'nın çok yönlü planları vardı. Tehcirin, isyanların, yangınların ve katliamların temel dinamiği bu emperyalist planlardı.

Türk tezi karşıtlığıyla yangınlar ve isyanlar çerçevesinde 1914-1922 süreci bir kesit olarak ele alındığında; isyancı Ermeniler "masum", isyanları durdurma tedbiri olarak "tehcir" uygulamasını devreye

sokan Osmanlı idaresi “suçlu” gösterilmektedir. Tarihsel gerçekliğin doğasına aykırı olan bu yaklaşımın “kanıt” olarak kullandığı materyaller, “anı/anlatı” türünden seçtiği baskılayıcılardır. Geriye kuramsal dizginleme kalır: Olaylar, kuramlarla şekillendirilerek kazanılmaya çalışılan haklılık payı, tarih metodolojisinin dışlamasıyla karşı karşıya kalır. Böylelikle tarihin gerçek manada aydınlanımı sona erer. Çünkü “taraf” olunan vardır; karşı “taraf” hedeflidir.

2. “Günah”: Yangının Günahına Fail Yaratmak

Paz, yakın çağda emperyalizme karşı devlet düşüncesini şöyle değerlendirmektedir:

“Avrupa sömürge imparatorluklarının son bulması ve eski sömürgelerinin yeni devletlere dönüşmesi, insan özgürlüğü için büyük bir zafer olarak görülebilir. Yazık ki, bağımsızlığına kavuşan uluslardan çoğu devlet adamlığındaki dehalarıyla değil, ayrıksılıkları ve acımasızlıklarıyla ünlenmiş zorbalardan ve despotların tahakkümü altına girmişlerdir...” (Paz, 1997: 101).

Şehir yangınları ve bu yangınların getirdiği olumsuzluklar için bir fail ya da “günahkâr” aranacaksa, bu olayların öncesinde oluşmuş koşullarla ardından gerçekleşen eylemler öncelikli olarak incelenmelidir. Tarihsel ve kronik bir gerçeklik olan isyana ve isyankara karşı iktidar gücünün etkinliği ve kurumsal aygıtların uygulamaları, determinizm oldubittisinin doğasında vardır. Yangınlara ve tehciye “ulus devlet kurma yolunda önceden planlanmış bir etnik temizlik” damgası vurmadan önce, tehirci oluşturan şartlar konusunda çok boyutlu bir değerlendirme yapmak gerekir. Tarafgir bir tutumla, birkaç etno-mitolojik düzeydeki anlatıyı yorumlayarak dönemin aydınlatılması olanaksızdır.

Devlet aygıtı, yüzlerce yıllık geçmişi olduğu vatandaşımdan isyan görmek istemez. Devlet erkinin yürütücüsü olan iktidar şuuru, isyanı reddeder ve bu konuda hoşgörüsünü kullanmaz. Kitleler arasında, azınlık statüsündeki bir grubun isyanına iktidar erkinin vereceği karşılık isyancıları durdurma ve suçu imha etme yönünde olacaktır. Bu olağanlık, herhangi bir biçimde bireysel hukuka kasıtlı ve nedensiz bir çıkış olarak değerlendirilemez. Berle, bu konuda şöyle görüş bildirir:

“...Baş yönetici kendi üstünlüğünü göstermek ister. Alt kademedekiler bunu kabul eder veya isyan ederler. İsyankârlar ya başarıya ulaşır veya mağlup edilirler. İktidar cihazı tedricen dengeye gelir ve müessese yoluna devam eder...” (Berle, 1980: 81).

Ülke içindeki dış işbirlikçilerin, ülke bütünlüğünü ve toplum refahını hedef alan isyanlarına karşı iktidara “günah” ithaf edilmesi nesnel bir tutum değildir. Tehcirden söz ederken Ermeni isyanlarına değinmeyen bir sosyal bilimler metodolojisi, aynı zamanda hâkim grup mensubu yöneticileri kendi yurtlarını yakmakla itham edip, buna “yerinden etme/kavimkırım/soykırım/taktik” iddialarını ilave ediyorsa, burada tarafgirlik kaygısı bilimsel kaygının önüne geçmiş olur.

Tehcir Anadolu üzerinde, iktidar tarafından önceden planlanmış bir uygulama değildir. Ermenilerin taşkınlıkları, toplumsal refahı ve ülkenin bütünlüğünü tehdit etmiş, isyancı kitleler böylelikle devlet refleksiyle yüz yüze gelmiştir. Osmanlı idarecilerinin ve ordusunun Ermeni mülk ve meskenlerini ateşle imha etmek şeklinde bir planları olmamıştır. Kitlesele imha, bu dönemde Osmanlı'nın düşüncesi değilken, Batı'nın bir uygulamasıydı. Yakın dönemlere dek Almanya ve Japonya tarafından kullanılan yangın silahları, kitlesele imha mekanizmalarına bir örnektir (Stephens-Baker, 2009: 44, 141, 286-287). Ancak Türk ordusunun isyancılar üzerinde “ateş”i bir imha aracı olarak gördüklerine dair herhangi bir kanıt yoktur.

3. “Kasıt”: Belge Seçkisiyle Yangına Kasıtlı Aramak

Yangına neden kast edilebileceği ve yangının nasıl menfaate çevrilebileceği hususu ayrıca önem taşır. Yangını menfaate çevirmek için 20. yüzyıl başlarında sigorta şirketlerinin bazı yerlerde sabotajlarda bulunduğu şeklindeki haberler, mevcut tarihsel veriler arasındadır. Bunun dışında, Esin ve Etöz'ün “etnik temizlik” iddialarından hareketle, “kazanana mı yakar, kaybeden mi?” sorusuna her kesimden kişiler, “neyin yakıldığına bağlı” cevabını vermektedirler.

Kazanana iktidarın, kazandığı şeylere ihtiyacı varsa yakmaz. Türkiye'de genel savaş yıllarının başından 1940'lara dek süren bir mesken bunalımı yaşanmıştır. Şiddetle gereksinim duyulan mülkün (tarla, mesken, hane, ibadethane, vs.), kazanana erk tarafından yakılması olanaksızdır.

Kaybeden yakar. Kaybeden “giderayak”, sahibi olduğu mülkiyeti yok etme eğilimindedir. Kaybeden geride bıraktıklarını, mağlubiyetin verdiği ezinç duygusuyla, “galip ve mağrur” düşmanına “yar etmemek” için imha etme yolunu seçer. Bu durumda, yanan büyük oranda geçmişteki öz birikimi, kendi emeğidir. Kaybeden, kazanana ancak geride bıraktıklarını yakarak imha etme yoluyla kayıp yaşatır; bu bir stratejidir. Yunanlıların yenilerek İzmir'i tahliye etmesi de, tehcir sürecinde ve sonrasında Ermenilerin kendi mahallelerini yangınla imha etmesi de bu durumla doğrudan ilişkilidir. Bu strateji, belirli bir kitleye ait değildir. Kaybedenlerin stratejisidir.

1915'teki tehcir bir önlem niteliğinde, yurt içindeki asayışı sağlamak üzere Ermenilerin belirli bir kısmına uygulanmıştır. Bu süreçte, Türklerle Ermeniler arasında topyekûn bir savaş olmadığı halde, bir imha yönteminden bahsedilmesi zorlama olacaktır. “Kasıt” olgusu, varsa, yağma amaçlı çıkarılmış

yangınların faillerini bağlar. Bireylerin iktidarın bilgisi dışındaki kasıtlı davranışlarının, iktidarı kastın neticesinden sorumlu tutamayacağı açıktır.

Kazayla gerçekleşmiş büyük veya küçük çaplı yangınlarda ise fail yerine neden/ler aranmalıdır. Örneğin, 1857 ve 1862'deki Trabzon yangınları, her ne kadar bölgedeki Ermenilerin isyan yapılanmaları sürecinde gerçekleşmiş olsa da arşiv kayıtlarından yola çıkılarak bu faciaların "kaza ile" ortaya çıktığı anlaşılmıştır (BOA, Arşiv Fon Kodu: A.MKT. MHM. Dosya No: 112, Gömlek No: 30, Tarih: 13.L.1273).

4. "Kanıt": Yangına Öznel Kanıtlar Sunmak

Tarihin her evresinde büyük ve küçük çaplı yangınlar olagelmıştır. Eski dönemlerde, özellikle bir savaş silahı gibi kullanılan yakma yöntemi, kitlelerin, nitelikli belge ve meskenlerin yok olmasına neden olmuştur. Yangın, her çağın yok edilemeyen sorunlarından biri olmuştur. Bir millete, bir kitleye veya devlete mâl edilemez. Ateş, tüm dünya uygarlıkları tarafından kabul görmüş bir yok edici, arındırıcıdır.

Bir yangın, herkes için aynı anlamı taşımaz: Birileri için menfaat, birileri için acı ve zulüm, birileri için kaza ve başka birileri için "kasıt"tır. Yer yer yangın olaylarına paralel gelişen yağmacılık, genellikle yoksul bölgelerde gözlemlenir. Ancak, yangınların önemli çoğunluğunun çıkışında "yağma" amacı bulunmamaktadır. Yangınlarda yağma daha çok, amaç değil sonuç olarak değerlendirilmelidir.

Esin ve Etöz'ün çalışmasında olduğu gibi, bazı çalışmalarda Anadolu yangınlarının faili olarak Türkler gösterilir ve yangınlar, emval-i metruke yağmacılığı amacı üzerine inşa edilir. Hâlbuki her çağda, her iktidarın göç politikaları olmuştur ve bu göçler sonrasında boşalan gayrimenkullerin nasıl değerlendirileceği, yönetici kesimde uzun bir gündem teşkil etmiştir. Yangınlar sonrasında Osmanlı ve ardından Türkiye'nin aynı gündemle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Kısacası, emval-i metruke ile şehir yangınlarını bağdaştırmak ve bundan Türkiye adına bir menfaatten bahsetmek; tüm olanları da yıllar önceden planlanan bir organizasyon gibi yansıtmak, kurgudur. Yangın, yağma, göç ve emval-i metruke, Osmanlı'nın son dönemine özgü olmayıp, dünyanın her yerinde, her zaman rastlanan rutin olgulardır.

Bir yangın olayı yazılırken incelenen dönem, öncesinden ve ardından kopararak değerlendirilemez. Örneğin, 1914-1918 yangınlarını yazarken, bu sürece hâkim olan etnik ayrışmalar temel etken sayılamaz. 1856-1914, 1918-1922 yangınları için de aynı durum söz konusudur. Yangın her dönemin olgusudur.

Esin ve Etöz söz konusu çalışmalarında, "1916 Ankara Yangını" çevresinde, 1914-1918 yangınlarını değerlendirmeye çalışmışlardır. Kitaplarının "EK A" kısmında ise 1916'dan önceki Ankara yangınlarını kronolojik seyriyle, kısaca vermişlerdir. Çalışmada yalnızca 1916 Ankara yangını işlenmiş olsaydı, burada bir eksiklikten söz etmek doğru olmazdı. Ancak kitabın merkez aldığı bu yangının dışında birçok şehir yangını, birkaç yıl bazında ele alınmış, bu yangınların gerçekleştiği yerde, önceki zamanlarda gerçekleşmiş facialardan ve nedenlerinden söz edilmemiştir. Yazarlar genel savaş, tehcir süreci ve sonrasında sınırlı kalmışlardır. Böylelikle yangınlar, ele alınan sürece münhasır etnik sorun kaynaklı olgular gibi yansıtılmıştır. Canetti'nin kimi teorileri, tehcirin saiklerinin anlaşılmasında önemlidir:

"Tarih, babalarına karşı isyan eden oğullarda doludur. Kimileri babalarını düşürmeyi başarır; diğerleri onlar tarafından yenilgiye uğrattılıp ya affedilir ya da öldürülür." (Canetti, 2008: 246).

Yangınların Birinci Dünya Savaşı ve tehcir süreciyle mülhasık biçimde ele alınması, yazarların çalışmalarındaki savunusu olan "ulus devlet inşa sürecindeki etnik temizlik/önceden planlanmış tehcir/taktik" organizasyonunun varsayımına davetiye çıkarmıştır.

BOA ve BCA kaynaklı belgeler, yangınlarla birlikte ele alınması gereken ve süreci doğru yorumlamada önemli değişkenler sunan kanıtlardır. Esin ve Etöz'ün kitabı bu olanaklardan mahrum kalmıştır. Böylelikle yazarlar, Türk idarecilerinin "etnik bir yok etme" planının olmadığını görememişlerdir:

Yunanlılar İzmir'i boşaltırken Müslüman halkı koruduğunu bildiren ve eşyaları gaspedilen Fransız subayı Max Amas'ın zararının karşılanması kararı alındı (BCA, Tarih: 7/5/1922 Sayı: 1565 Dosya: 137-17 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 5.15..1).

Mihalıççık'ta Yunanlıların tahrip ettiği köylerde bulunan fakir ve muhtaçlara yardım yapılması kararı alındı (BCA, Tarih: 30/11/1921 Sayı: 1235 Dosya: 137-14 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 4.39..15).

Gördes kasabasının Yunanlılar tarafından yakılması sebebiyle halk, Konya ve Akşehir'e nakledildi ve olay Hariciye Vekaleti'nce protesto edildi (BCA, Tarih: 24/5/1921 Sayı: 899 Dosya: 137-12 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 3.22..10).

Yunanlılar tarafından yakılan Bilecik, Söğüt ve Bozüyük kasabaları ve köylerinin planlarını hazırlayacak teknik heyetin harcırahları ve zaruri masrafları avans olarak verildi (BCA, Tarih: 4/5/1921 Sayı: 828 Dosya: 137-10 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 3.18..17).

Yunanlıların tahrip ettikleri yerlerin imarı ve halkın refahı için alınacak tedbirleri tespit etmek üzere bir komisyon kurularak inşaat yardımı yapılması kararı alındı (BCA, Tarih: 24/4/1921 Sayı: 815 Dosya: 137-9 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 3.18..3).

Yenişehir ilçesi dahilinde Yunanlılar tarafından eşyaları yağmalanan ve evleri yakılan muhtaç halka yardım için, Maliye Vekaleti bütçesinden 5000 liranın verilmesi kararlaştırıldı (BCA, Tarih: 17/11/1920 Sayı: 359 Dosya: 137-5 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 1.19..16).

İşgal sırasında yerlerini terk etmeyerek görev talep etmeyen Yunanlı memurlardan, ahlaki düzgün olanların araştırıldıktan sonra uygun yerlerde işe alınmaları kararlaştırıldı (BCA, Tarih: 12/10/1922 Dosya: 24521 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 204.392..23).

Yalova'nın işgali sırasında Yunanlılar yakılan camilerin görevlilerinin durumu görüşüldü (BCA, Tarih: 30/1/1924 Dosya: 35H5 Fon Kodu: 230..0.0.0 Yer No: 122.4..1).

İzmir'in işgali sırasında mağazasındaki tütün ve diğer malları yağma edilen tüccarlardan Zeki'nin mallarının bedelinin ödenmesi kararlaştırıldı (BCA, Tarih: 17/7/1926 Dosya: 13726 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 140.5..6).

Yüzbaşı Şinasi'nin İzmir'in işgali sırasında Rumlar tarafından gasp edilen eşyasının bedelinin karşılanmasına karar verildi (BCA, Tarih: 22/1/1923 Dosya: 13716 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 140.4..16).

Ankara Tahtakale'de meydana gelen yangın hasara yol açtı. (BCA, Tarih: 3/8/1929 Dosya: 99C19 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 120.851..18).

Ankara yangınında kiliseleri yanan Ankara Ermeni Katoliklerine bir hane tahsisi veya kiliselerin tamir edilmesi kararlaştırıldı (BOA, Tarih: 26/L/1335 (Hicri) Dosya No: 41 Gömlek No: 47 Fon Kodu: DH. EUM. 5.Şb.).

İzmir'in Ferteke Mahallesi'nde çıkan yangının neden çıktığına dair yapılan tahkikatı Yunan askerlerinin engellemesi sebebiyle öğrenilemediği ve bu konudaki raporun takdim kılındığı bildirildi (BOA, Tarih: 23/Ra/1338 (Hicri) Dosya No: 67 Gömlek No: 47 Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ.).

Yukarıdaki BCA verilerinden anlaşılacağı üzere; her yangın bir "kasıt" nedenine endeksli değildir. Dahası, yangınlar yalnız Osmanlı'nın son döneminde değil, öncesinde ve sonrasında cumhuriyet döneminde de sürmüştür. Ankara'da yanan Ermeni kilisesi için yenileme kararı çıkaran bir iktidara; tüm şehir yangınlarının sorumluluğunu yükleyerek isyancı Ermenilerle işgalci Yunanlıların yaptıklarını görmezden gelmek ciddi manada bilimsel bir eksiklik. Esin ve Etöz'ün çalışmasındaki bazı ifadeler, eleştiriye gerek kalmaksızın kendi gerçeğinin yanlışlığını kabul eder niteliktedir:

"Amaçlanan, Hıristiyan mahallelerinin veya Hıristiyan nüfus yoğunluklu yerleşimlerin yandığını göstermek ve yangın ile tehcir tarihi arasındaki ilişkiye bakmaktır..." Burada yazarların savunularına karşı birçok sonuç ortaya çıkmaktadır:

1. Şehir yangınlarının sadece Hıristiyanlık perspektifinden yazılması, Müslüman unsurun buna dâhil edilmeyip, ancak muallâktaki bir fail olarak işaret edilmesi bilimsel bir icraat değildir.

2. Yalnızca Hıristiyanlık perspektifinden bakılarak yazıldığına göre, Esin ve Etöz'ün kitabının başlığı "1916 Ankara Yangını/Felaketin Mantiği" değil de; kitabın tüm içeriği göz önünde bulundurularak "Gayrimüslimler Açısından Anadolu'daki Şehir, Kasaba ve Karye Yangınları (1914-1922) Çevresinde 1916 Ankara Yangını" şeklinde olmalıydı.

3. Şehir, kasaba ve karye yangınlarında zarar gören çeşitli mesken, yol, köprü, kurum ve kuruluşlar Osmanlı devletine aittir. Bu aidiyete rağmen böylesine büyük çaptaki zararlar, iddia edildiği gibi salt "etnikçilik" uğruna feda edilebilecek kadar önemsiz değildir.

4. Esin ve Etöz'ün kitabında, Yunan çekiliş hattında Yunanlılar ve Ermenilerce çıkarılan karye yangınlarına dair bilgi verilmemiştir. Yazarların şehir, kasaba ve karyelerdeki yangınlar ile kent yangınlarındaki ölçütleri belirsizdir. Şehirlerde büyük bir yangın furçasının sürdüğü Cumhuriyet öncesi dönemde, şehir merkezlerinde tamamen Rumlar ve Ermenilerin yaşamadıkları malumdur.

5. Kentsel nüfusun yoğunluğuna bakılarak Rumların, Ermenilerin ve diğer gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde Müslüman/Türk unsurun bu yangın facialarından etkilendiği oran hakkında yazarlarca bilgi verilmemektedir. Bu durum yangınlara tek taraflı bakışın bir sonucudur.

5. Esin ve Etöz'ün Ankara Yangını'nda Dr. Reşid'e Yönelik İddiaları

Esin ve Etöz, kitaplarının 99. sayfasında Dr. Reşid'e "... tehdit yüklü (gayz, hunç vs.) duyguların Müslüman halktaki karşılığını manipüle etmek ve haksızlığı haksızlıkla yenme gerekçesine başvurmak..." gibi eylemleri isnat etmektedir. Ulus devlet olma sürecindeki millileşme politikaları ve üst kimlik bütünlüğünü sağlayarak ulusal devlet olabilme çabaları, bu dönemde yalnızca Türklere ait değildir. Bu nedenle, değişkenler içeren süreç içerisinde asli unsur, çoğunluğu yönlendirme faaliyetlerinde bulunabilirdi. Bu bir bakıma, yıkılmakta olan bir devletten yeni bir devlet türetmek adına organize olmak demektir. Apolitik veya savaş suçluluğuna eğilimli bir tarz değildir. Çağın koşullarında Anadolu açısından dış dünya örneklerinden yapılan temel çıkarım, sanayici ve gelişmiş, seri üretime geçmiş ve sömürge çoğaltma aşamasında yarışa girmiş olan devletlerin haksız faaliyetlerine karşı duruş ancak bu şekilde sağlanabilirdi. Esin ve Etöz'ün

“haksızlığa karşı haksızlık” şeklindeki değerlendirmeleri sosyolojik bir kalıpla açıklama gereğinden doğmuş olsa da tarihsel açıdan tartışmalı bir ifadedir.

Merkezi otoritenin zayıf olduğu Osmanlı'nın son döneminde, hapishanelerdeki yükümlülerin affedilmesi, devlet adına çalıştırılması biçimindeki iyileştirme faaliyetleri, tarihin her döneminde ve her coğrafyada farklı iktidarlarca uygulanmıştır. Esin ve Etöz'ün kitabının ana metninde verilmemiş olsa da sayfa altında (Esin-Etöz, 2015: 102) Avrupa'nın da asker kaçaklarını kullandığına dair bilgi, oranlarla verilmiştir.

Yazarlarca yer yer “muhtemelen” girizgâhıyla yapılan tahmin değerindeki çıkarımlar, eleştiriye açıktır. Dr. Reşid'in faaliyetleri “vatan” ve “vatan düşmanları” ilişkisi bağlamında olup, kendi dünya görüşü çizgisindeki titizliğinden ibaretti. Dr. Reşid, Diyarbakır topraklarındaki misyoner kuruluşları şehirden çıkarmıştı (Esin-Etöz, 2015: 102-103). Bu konudaki titizliği artık her gayrimüslimden şüphe edebilecek noktaya dek ulaşmıştı. Fakat sürecin koşullarında şüphenin zirveye ulaşması olağandışı değildi.

Ermeni isyanlarından söz etmeden Türk devlet idarecilerine ithamlarda bulunan yazarlara göre, olayların sonucunda “kültürel bir kıyım” yapılmıştı ve Osmanlıca olmayan tüm kitaplar toplatılarak yakılmıştı. Esin ve Etöz'ün kitabında bu bilginin alındığı kaynağa dair ayrıca bir referans verilmemiştir. Yalnız, sözde faaliyetler “kavimkırım” kavramıyla özdeşleştirilmiştir. Yazarlar bu durumu Dr. Reşid'in şüpheliğinden çok fikirlerindeki tutarlılığa sabitleyerek savlarını güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Çalışmalarının Dr. Reşid'le ilgili kısımlarında, onun fikirlerinin çok çabuk değiştiğine; özellikle 1905-1908-1915 sürecine atfen “kısa bir sürede” zihnindeki ana mefhumların yön değiştirdiğine dikkat çekilmiştir. Burada ise (Esin-Etöz, 2015: 103) Dr. Reşid'in fail gösterildiği bir “kavimkırım” dan söz edilip, “onun geçici şüpheliğinden çok fikirlerinin tutarlılığına bağlandığı” görülmektedir. Yazarlar, Dr. Reşid'i birbirine zıt şekillerde okura sunuyorlar. Bu da yazarların savlarına sağlamaya çalıştıkları veri çıkarıcılığında, çelişkiye düşmek pahasına kullandıkları bir yöntemdir.

6. Ankara Yangını'nda Polis Müdürü Durak'a Yönelik İddialar

Esin ve Etöz'ün kitabının dördüncü bölümü “Mustafa Durak (Sakarya)” başlığını taşımaktadır (Esin-Etöz, 2015: 109).

1876'da Erzurum'da doğan Türk siyasetçi Mustafa Durak, 1942'de Bursa'da yaşamını yitirmiştir. Kendisi, İstanbul'da açılan ilk polis okulunda (İstanbul Polis Mektebi) eğitim almış, hukuk tahsili yapmıştır. Sonrasında Erzurum, Bitlis, Ankara ve Adana'da polis müdürlüğü, emniyet genel müdürlüğü gibi görevlerde bulunmuştur. TBMM'nin birinci döneminde Erzurum milletvekilliği yapmış olan Durak, 1933-1935 yıllarında Erzurum belediye başkanlığı görevini yürütmüştür. TBMM'nin 5.-6. dönemlerinde Gümüşhane milletvekilliği yapmıştır. İlk dönemde mecliste sürekli gündeme gelen meclisin Kayseri'ye taşınması meselesinde muhalif ve iknacı bir yaklaşımla söz almış, meclisin taşınmaması yönünde ısrarcı bir tutum izlemiştir (Güvenç, 2009: 37).

Ankara yangını sürecinde Durak burada polis müdürüdür. Esin ve Etöz çalışmalarında, sorgulamak istediği temel konunun “Durak'ın hangi özellikleri nedeniyle Reşid'le beraber Ankara'ya tayin edildiği...” olduğunu belirtiyorlar. Bu bölümde yazarlar, Durak'ın yaşamındaki “değişkenlikler” üzerinde ayrıntılı bilgi verme gayretine girişmişlerdir. Amaçları, 1916 Ankara yangınının Türk tezinin karşısında, kendi arzuladıkları biçimde anlaşılmasıdır. Yazarlar, tıpkı Dr. Reşid gibi, Mustafa Durak'ı ve Hüseyin Tosun'u da 1916 Ankara yangınının failleri olarak işaret etmişlerdir. Kanıt ise, kitabın genelinde olduğu gibi; yazarların onlarca kez kullandıkları “muhtemelen”, “belki de”, “olabilir” gibi sanı/tahmin/varsayıma dayalı şüphe yoğunlaştırıcı ifadelerle endeksli özne çıkarımlarıdır.

7. Ankara Yangını'na “Kanıt” Kazandırma Çabalarının Eleştirisi

Kitabın yedinci bölümü, “Ankara Yangını” başlığını taşımaktadır (Esin-Etöz, 2015: 175). Yazarlar bu bölümde, önce resmi belgelerle kişisel tanıklalar arasındaki tutarsızlıklar ile yangına dair ayrıntıları ele alacaklarını belirtmişlerdir. Yazarlar, bu tutarsızlıkları değerlendirerek yangının nedenlerine ilişkin veri elde etme yoluna gideceklerini, sonrasında ise tutarsızlıkların işaret ettiği şüpheleri doğrulayan tanıklıklara değineceklerini vurgulamışlardır. Bu yaklaşımın farklı bir yöntem olarak kullanılması mümkün olabilir, ancak sorgulamaya yalnız tanıklık ve hatıraları değil, tam veri niteliği taşıyan belge ve bulguları da dâhil etmek gerekir. Her metodun içindeki birçok yaklaşım gibi, yazarların kullanıcı tutumu açısından bu tarz da eleştiriye açıktır.

Yazarlarca, resmi belgeler ve kişisel tanıklıklara başvurulacak, bunlar arasındaki farklılıklardan yola çıkılarak, gerçeğe dair “işaret”ler yine kişisel kayıtlarla ortaya konmaya çalışılmıştır. Belgelerin mi yoksa şahsi verilerin mi “kanıt” olarak sayılmasının doğru bir metot olabileceği konusunda yazarlar belirsizlik içindedir. Esin ve Etöz'ün çalışmalarının ileriki sayfalarında, bu konuda yeni bir perspektiften istifade edilemeyeceği açıkça görülmektedir.

Ankara Yangını'nın tarihi, resmi raporlara göre Rumi 31 Ağustos-1 Eylül 1916 arasındaki gecedir. Karasuli'nin, sabah kalktığında yangının başlamış olduğunu söylediğini bildiren yazarlar, 29 Ağustos Pazartesi sabahı yangının başlamış olduğuna şahitlik etmesinden de Pazar gecesi başladığını nakletmişler ve bu bilgiyi 1923 Ankara doğumlu bir Katolik, kendisiyle yapılan röportajda doğrulamış; yangının ayın gecesinde çıkmasının da bir "kasıt" tan ibaret olduğunu iddia etmiştir (Bal, 2006: 127; Esin-Etöz, 2015: 175).

Veriler bu yönde iken "kasıt" mefhumunu güçlendirmek için, yangının "pazar ayını" ile ilişkilendirme hamlesi kaçınılmazdır. Yangının ayın esnasında çıktığı varsayılsa bile, bu zamanlama, Müslümanları fail olarak göstermeye yetmez. Bu zamanlamadan Müslümanların bir beklentisinin olamayacağı da açıktır. Üçte ikisinin yandığı kabul edilen bir şehirde, yangının ayın gecesi gerçekleştiğini dile getirmekle Türkler/Müslümanların fail olduğuna dair kanıt ortaya konulamıyorsa, bilimsel bilgidен söz edilemez. "Yangını gayrimüslimler çıkarmadı, onlar yangın esnasında ibadetteydi" görüntüsü vermekle Müslümanların failliği kanıtlanamaz. Tüm gayrimüslimlerin o esnada ibadetle meşgul olduğuna dair bir kanıt da yoktur. İma edildiği gibi tüm Hıristiyanlar yangının çıktığı anda kilisede ablukaya alınmış olsaydı, burada birçok can kaybı yaşanırdı. Ancak Ankara yangınında beş kişilik bir can kaybı olduğu yaygın bilgileri arasındadır. Ankara yangınında hiçbir kilisede yakılarak imha edilen bir can kaybindan söz edilememektedir.

'Tehcir ve ardından yangın' tezi ile tehcir öncesi yangınların, tamamen Müslümanlara mâl edilerek, "etnik temizlik" yönünde yorumlanması bilimsel dayanaklardan uzaktır.

Esin ve Etöz'ün sıkça başvurduğu Karasuli'nin anlattıklarını doğrulayan Katolik'in ifadeleri, bir tanıklık değeri taşımaz. Bununla birlikte, kendisinin 1923 doğumlu olması, yangının tarihine ve "kasıt" iddialarına yönelik söylediklerinin doğruluk olasılığını düşürmektedir.

Ankara yangınından 6-7 yıl sonra doğan birinin yangına dair tanıklığı birinci ağızdan olamayacağı gibi, hikâyelere dayalı/duyum temelli olması da olayın değerlendirilmesine nesnel bir katkı sağlayamaz. Yazarlar, Bal'ın tezinden hareketle, A.T. adlı Katolik'in ifadelerinden çıkan "kasıt" imasını aktarmışlardır. Söz konusu tezin ilgili yerlerinde "kasıt"ın bir şüpheden ibaret olduğu anlaşılacakla birlikte, A.T.'nin bu konuda açık bir ifadesi bulunmamaktadır (Bal, 2006: 127-128). Ayın sırasında yangına yönelik bir girişimin mantıksız olabileceğini düşünmek mümkünken, buna dönemin genellikle kalın ve sağlam taş duvarlardan yapılmış kilise binalarının dışarıdan başlatılacak yangından kolaylıkla etkilenemeyeceğini de eklemek gerekir.

Esin ve Etöz'ün kitabının dayandığı kaynaklar, Ermenileri mağdur, Türkleri "kırmıncı" gibi göstermek adına Ermenilerin perspektifinden yazılıp, birbirinden etkilendiğinden, bunlarla olaya "nesnel" bir izahat getirilemeyeceği kabul edilmelidir. Yazarlar da Epeoğlu'nun, Karasuli'nin kitabını okumuş olması ihtimalinden bahsetmişlerdir (Esin-Etöz, 2015: 183).

Karay'ın Ankara yangınına dair "gaz yağı dökmüş, benzin serpmiş gibi" şeklindeki söylemlerinin ise onun teşbihli, mübalağalı anlatımının ürünü olabileceğini kabul etmek mümkündür. "Benzin döküp yakmak/gaz döküp yakmak" gibi deyimleşmiş söylemler, yalnız Karay'a özgü olmayıp; genelde "olay"ın fiili tarifinden ziyade dilde, "olgu" nun yöntemiyle ilişkili soyut ifadelerdir. Karay'ın notunun, yukarıdaki diğer üç tanıklık kaynağıyla aynı doğrultuda olmadığına fazlaca ihtimal vermek gerekir.

8. Yangına Dair Şüpheler ve Atay'ın Notlarından "Nedenler" Bulmak

Esin ve Etöz'ün kitabının sekizinci bölümü "Nedenler" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde ilk olarak, kitabın ikinci bölümündeki verilere göndermede bulunulmuş, yangınla ilgili "kasıt" iddialarına çağrışım yapılmıştır. 1914-1918 döneminde çıkan Anadolu şehirlerindeki Hıristiyan yerleşimlerinin büyük kısmının yandığı, bu yangınlarda Müslüman ve Yahudi mahallelerinin en az zarar gördüğü ifade edilmiştir. "İstisna" olarak da muhaliflerin yaşadığı İstanbul-Fatih gösterilmiştir.

Bu bölüm, ilk cümlelerinde yangınlardaki "kasıt" ihtimali iddiasını sezdirerek, "nedenler" başlığına bu ilk cümlelerden sonra sorguya açık bir kapı bırakmamıştır.

Yazarlar, Fatih ve Ankara yangınlarına ait belge ve rivayetlerden yola çıkarak listedeki yangınların doğal olmadığını düşündüklerini belirtmekle birlikte, ilk şüphe nedenini de resmi belgelerin dil ve üslubu olarak göstermektedir. Mart 1914'teki Amasya yangınına dair belgenin "Hıristiyan mahalleleri ile ilgili bilgileri, hatta yanan mahallenin adını bile vermektен kaçınan şifreli bir şifre" olduğunu söyleyen yazarlar, belgedeki "olmayan"lardan yola çıkarak şüphelerini dile getirmişlerdir. Ancak kitaplarında da yer verildiği üzere, yangın belgelerinin verdiği kısa bilgilerin çoğunda yanan gayrimüslim mahalleleri hakkında bilgi verilmektedir. Yazarlarca aranan önemli ayrıntıların bulunmaması ya da raportörce işlenmemiş olması, o belgeyi şüpheli kılmaz. Verilen bilgi, verilmeyenden ötürü şüpheli sayılamaz. Karasuli, Epeoğlu, Kasparian ve FO'nun kaynaklığında da cevapsız birçok soru, yazılmayan birçok ayrıntı vardır ve Esin ve Etöz'ce bunlarda "olmayan"lar sorgulanmamıştır. Tarihsel bulgular istendiğinde kazılıp derinliğine inilmesi gereken, istenilmediğinde yüzeysel olarak geçilebilen bir seçki biçiminde kullanılmamalıdır.

Yazarlar, çalışmada BOA kaynaklı resmi belgelerde geçen “bir guna”, “bu kere” gibi ifadeleri sorgulamaktadırlar: “Hiçbir suretle, bir suretle, bir türlü”, “bu sefer/kez/defa” gibi anlamlar içeren bu ifadeleri “üstü kapalı” kabul ediyorlar; “açıklanmayan kapsamı muhatabına iletmeye yarayan anahtar kelime”, “şifreli şifre” olarak tanımlıyorlar. Bu ifadelerin bulunduğu Osmanlıca belgeleri, yazarların yaklaşımıyla değerlendirmek olanaksızdır. Söz konusu ifadeler yangın olaylarına özel değildir. Yazarların “açıklanmayan” diye tabir ettikleri ifadeler, Osmanlı belge dilinde yoğun olarak kullanılmış ifadelerdir.

Kitabın dokuzuncu bölümü “Tartışma” başlığını taşımaktadır. Yazarlar çalışmanın bu kısmına Atay’a övgüyle başlamıştır: “1922 İzmir yangını konusunda samimi konuşan Falih Rifki, Ankara yangınındaki merkezi sorumluluk konusunda da açık sözlüdür...” diyerek Atay’dan bazı alıntılar nakletmişlerdir:

“Ankara’nın zengin semtleri ve bakımlı yazlıkları Ermenilerin malı idi. Ermeni lokantasında yiyor ve Ermeni otelinde kalıyorduk. Ankara’da kaldığımız otelin adı Santrel. Lokantası iyi, yatakları temiz ve rahattı. ‘Tehcir’ zamanı yıkılmış olmalı idi... Benim ilk gördüğüm Ankara’nın medenilik adına nesi varsa hepsini yakıp kül etmiştik” (Atay, 1963: 46; Bağlum, 1992: 35; Esin-Etöz, 2015: 211).

Yukarıdaki alıntılamanın dipnotunda yazarlarca, Bağlum’dan nakledilen bir bilgi vardır: “... Ermeniler..., yangının kıskançlık yüzünden Türkler tarafından çıkartıldığını ileri sürdüler”.

Yazarlar, İzmir ve Ankara yangınları hakkındaki görüşlerini yazan Atay’ı “samimi” bulmuşlardı. Atay’ın Çankaya’sı yazarların perspektifiyle “yangınların failleri” konusunda kısmen uyduğundan, yazarlar onu, bu yazdıklarında “samimi” bulmaktadırlar. Atay, yangınlar konusunda bunların tam tersini yazmış olsaydı, yazarların onu “samimi” bulması imkânsızdı. Bu durumda, yazarların “samimiyet” anlayış ve ahkâmının dayandığı ölçüt belirsizdir. Nitekim Atay, yangınların failleriyle ilgili iki ayrı eserinde, iki zıt görüş yansıtmaktadır. Yazarlar onun bu yönünden ve kendilerine karşıt gördükleri diğer yapıtında geçenlerden söz etmemektedir. Örneğin Atay, “Babanız Atatürk” eserinde yangının failleri konusunda Çankaya eserindekiyle zıt bir bilgi nakletmektedir:

“... F. R. Atay, ‘Çankaya’ adlı eserinde İzmir Yangını’nın failinin Türkler olup olmadığı konusunda açık kapı bırakmış olsa da, başka bir eseri olan “Babanız Atatürk”te yangını Ermenilerin çıkardığını savunmaktadır (“... Bu sırada bir mesele çıkarmak isteyen Ermeni komitecileri şehri tutuşturdular...”). Aynı yazarın iki ayrı eseri arasında ciddi bir çelişki bulunmaktadır. Böylelikle, yangını Türklerin çıkardığı tezinin temel dayanağı olan “Çankaya”, tek başına bir ölçüt olarak düşünülmemelidir.” (Atay, 2006: çeş. syf. ; Kaya, 2013: 64; Atay, 1998: 82-83).

Atay, 1 Mart 1952’de çıkarmaya başladığı ve sahibi olduğu Dünya gazetesinde anılarını yazmaya başlamış, fakat çoğu ayrıntıyı bu yazılarında vermemiştir. Ancak 1961 yılına gelindiğinde, yani yazarın yaşamının son on yılında “eksiklikler” giderilerek anılar kitap halinde kapsamlı olarak yayımlanmıştır. Atay’ın bu eksiklikleri önemli bulup esere ilave etmesinde, dönemin siyasi koşullarının rolü göz ardı edilemez. Atay, o günlerde “yeri ve zamanının” gelmediğini düşündüğü şeyleri yazmamıştır. Bunda, Atay’ın dönemin iktidar partisi olan DP’ye muhalifliğinin de payı bulunmaktadır. Koyu bir DP karşıtı olan Atay, kimi anılarını “dönemine ve zamanına göre” yazmayı tercih etmiştir. Bu tutuma bağlı olarak Atay’ın yangınlar, genel savaş, tehcir, isyanlar ve işbirlikçiler konusunda yer yer birbiriyle çelişen yorumları bulunmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Osmanlı’nın son döneminde Anadolu’da yaşanan köy, kasaba ve şehir yangınlarının faili olarak dönemin devlet idarecilerini işaret eden tezlerin nesnel bir dayanağı bulunmamaktadır. Yangınların ardından gerçekleşen bazı yağma olaylarını, idarecilerin menfaati olarak kabul etmek imkânsızdır. Söz konusu döneme bakıldığında, Anadolu’da üretim durmuş, ekonomi çökmüş, eşkıyalık hareketlerinde artış olmuş, sistem feodaliteye dönmeye başlamıştır. Bu durum Cumhuriyet’in ilanına dek sürmüştür.

Dönemin en büyük sorunlarından biri iç isyanlardır. Dış işbirlikleriyle içeride isyan eden kitlelerin başını Ermeniler ve Rumlar çekmiştir. İsyanlara iktidar erkinin verdiği ilk büyük tepki tehcidir. Esin ve Etöz, kitaplarında Ermenilerin dış destekli iç isyanlarına, Anadolu’da çıkardıkları büyük çaplı kargaşaya; köylerde yaptıkları yağma, işkence ve katliamlara; yakıp yıkarak tahribata yol açmalarına, bilimsel hakkaniyet bağlamında hiçbir şekilde değinmemişlerdir. Bu durum Esin ve Etöz’ün söz konusu kitabının, meseleyi bilimsel olarak aydınlatmaktan çok “mağduru dillendirmek” kaygısını ön plana çıkararak bilimsel determinizmi, politik hümanizme devşirerek, pragmatik sonuçlara ulaşmayı amaçladığını göstermektedir. Neticede eserin apolitik bir tarzı yoktur.

Esin ve Etöz’ün kitabında bazı dönem aydınlarının anıları ve ikinci dereceden tanıklıklar yoğun olarak referans gösterilmiştir. Buna mukabil, anılarda yazarlarca istenilen kısım “samimi” bulunmuş, istenmeyen kısım inandırıcılıktan yoksun olarak yansıtılmıştır. BOA, BCA ve FO arşiv belgelerinden seçkiler yaparak, FO’yu olduğu gibi kabul eden ancak yerli arşiv kayıtlarını olağanüstü biçimde sorgulayan yazarlar, dönemin Milli Mücadele karşıtı gazetelerini de referans olarak kullanmışlardır. Bununla birlikte, Divan-ı Harb-i Örfi’de yapılan tehcir yargılamalarının, Esin ve Etöz’ün çalışmasında emperyalizmin yaptırımı olarak sorgulanmaması ve yorumlanmaması, çalışmalarındaki ana amaç hakkında fikir vermektedir.

Esin ve Etöz'ün "1916 Ankara Yangını/Felaketin Mantığı" adlı kitaplarındaki temel savunu "tehcir→taktik→yangınlar" ya da "yangınlar→tehcir→taktik" yönündedir. Tehcirin, iddia edilen "taktik" in ve yangınların önceden planlanmış bir uygulama olduğunu; bunun da ulus devlet olma yolunda "etnik temizlik"le bağlantılı olduğunu işaret eden kitapta, bu teorinin kanıtına dair nesnel bir bulguya rastlanmamaktadır.

Yukarıda ifade edilmeye çalışılan olumsuzlukların giderilmesi adına Ermeni tehciri ve "soykırım" iddiaları bağlamında akademide bu tür eserlerin eleştirilmesi gerekir. Türkiye'de Ermeni tehciri konusunda sözde "soykırım" iddiası taşıyan eserlerin gözden geçirilerek eleştirilerinin yapılması ve yayınlanması, Ermeni isyanlarını görmezden gelecek dönemin isyancılarını "masum" Türk idarecilerini "fail" gösteren tezlerin yürütülmesini sağlayacaktır.

Ermeni tehcirini önceden planlanmış bir "taktik, yok etme, yerinden etme" biçiminde kabul eden tezlere belgesel nitelikte cevap verilmemesi durumunda sosyal bilimlerde metoda yönelik yozlaşmalar ortaya çıkacaktır. Örneğin, ikinci dereceden bir tanıklığın bir BCA/BOA belgesine üstün tutularak, belgenin yalanlanması bu tür çalışmalarda artık gelenekselleşecektir. Esin ve Etöz'ün çalışmasında aynı durum söz konusudur. Belge seçileme, yani tehciri ve yangınları yazarken BOA/BCA verilerinin tümünden değil de bazılarını yararlanarak düşünülen savı kanıtlamaya çalışma, yeni bir metodik saplantı haline gelecektir. Akabinde, Esin ve Etöz'ün çalışmalarının genelinde faydalanılan belgeler, "faydalanmaktan" öte, yazarlarca takdir edilen yönde sorgulanarak izaha girilmesi, Türkiye'de sosyal bilimler metodolojisinin Batı eksenine doğru kaymasına; aşırı pragmatikleşmesine neden olacaktır. Bu nedenle, Türkiye'deki toplum bilimcilerin, bu tür metodik deformasyonu engellemesi adına bilhassa tehcir gibi kritik konuların doğru anlaşılmasını sağlayacak çalışmalara ağırlık vermeleri aciliyetle elzemdir.

KAYNAKÇA

- BOA, Arşiv Fon Kodu: A.MKT. MHM. Dosya No: 112, Gömlek No: 30, Tarih: 13.L.1273.
BOA, Tarih: 26/L/1335 (Hicri) Dosya No: 41 Gömlek No: 47 Fon Kodu: DH. EUM. 5.Şb..
BOA, Tarih: 23/Ra/1338 (Hicri) Dosya No: 67 Gömlek No: 47 Fon Kodu: DH. EUM. AYŞ.
BCA, Tarih: 17/11/1920 Sayı: 359 Dosya: 137-5 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 1.19..16.
BCA, Tarih: 24/5/1921 Sayı: 899 Dosya: 137-12 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 3.22..10.
BCA, Tarih: 30/11/1921 Sayı: 1235 Dosya: 137-14 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 4.39..15.
BCA, Tarih: 7/5/1922 Sayı: 1565 Dosya: 137-17 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 5.15..1.
BCA, Tarih: 4/5/1921 Sayı: 828 Dosya: 137-10 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 3.18..17.
BCA, Tarih: 24/4/1921 Sayı: 815 Dosya: 137-9 Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 3.18..3.
BCA, Tarih: 30/1/1924 Dosya: 35H5 Fon Kodu: 230..0.0.0 Yer No: 122.4..1.
BCA, Tarih: 12/10/1922 Dosya: 24521 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 204.392..23.
BCA, Tarih: 17/7/1926 Dosya: 13726 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 140.5..6.
BCA, Tarih: 22/1/1923 Dosya: 13716 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 140.4..16.
BCA, Tarih: 3/8/1929 Dosya: 99C19 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 120.851..18.
ATAY, Falih Rifki (1963). *Batış Yılları*, İstanbul: Dünya Yayınları.
ATAY, Falih Rifki (1998). *Babanız Atatürk (Bayrak, Atatürkçülük Nedir, Atatürk Ne İdi?)*, İstanbul: Bateş Yayınları.
ATAY, Falih Rifki (2006). *Babanız Atatürk*, İstanbul: Pozitif Yayınları.
BAĞLUM, Kemal (1992). *Beş Bin Yılda Nereden Nereye Ankara*, Ankara: Yayınevi yok.
BAL, Özgür (2006). *Memory, Identity, Home: Self-Perception Of Identity Among The Armenian And Jewish Communities In Ankara*, A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University. Ankara: Middle East Technical University.
BERLE, Adolf A. (1980). *İktidar*, İstanbul: Tur Yayınları.
BİLGİN, Nuri (2007). *Kimlik İnşası*, İzmir: Aşina Kitaplar Yayınları.
CANETTİ, Elias (2006). *Kitle ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
COLLINGWOOD, Robin George (1996). *Tarih Tasarımı*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
ESİN, Taylan-Etöz, Zeliha (2015). *1916 Ankara Yangını Felaketin Mantığı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
GÜVENÇ, Ahmet Özgür (2009). "Turgut Özakman'ın Şu Çılgın Türkler Romanındaki Erzurumlular", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13/1, ss. 33-42.
HAMŞUN, Knat-Andersen, Hans Cristian (2006). *İstanbul'da İki İskandinav Seyyah*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
KAYA, Mevlüt (2013). *1922 İzmir Yangını ve Yapı Bunalımı*, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
PAZ, Octavio (1997). *Bir Yeryüzü, Dört Veya Beş Dünya*, İstanbul: İnkilâp Yayınları.
STEPHENS, Alan-Baker, Nicola (2009). *Savaşı Anlamak*, Ankara: Phoenix Yayınları.
STİGLİTZ, Joseph E. (2015). *Eşitsizliğin Bedeli*, İstanbul: İletişim Yayınları.